

שמירת כשרות ואחדות האומה בפסקי הרבנים הראשיים הרב הרצוג והרב עוזיאל

ד"ר משה ארנוולד

בתקופת מלחמת העולם השנייה נשאל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל לגבי היתר אכילת מאכלי איסור לחיילי היחידות היהודיות שנלחמו במסגרת הצבא הבריטי¹. בפסק ההלכה שלו התייחס הרב הרצוג לדבריו של הרמב"ם בהלכות מלכים (ח, א) 'חלוצי הצבא כשייכנסו בגבול הגוים ויכבשום וישבו מהן - מותר להם לאכול נבלות וטריפות ובשר חזיר וכיוצא בו אם רעב ולא מצא מה יאכל אלא מאכלות אלו האסורים', וגם לחולקים עליו כמו הרמב"ן על התורה (דברים ו, י) ועוד. לפיכך סבר הרב הרצוג שלמעשה היתר זה נוהג "במלחמה ישראלית במובן המיוחד של מילה זו", ולא במצבם של השואלים. אמנם בלחימתם של חיילי הבריגדה היהודית שהצטרפו למלחמת האומות נגד הגרמנים יש משום הצלת ישראל, אבל "אין זו מלחמת ישראל במובן של אותה פרשה שבה נאמר היתר זה, ולא מצינו בשום מקום שהיוצאים להציל נפשות הותר להם לאכול איסור כשאינו בזה משום פיקוח נפשם". לכן אין יסוד להתיר מאכלי איסור ללוחמים אלא אם כן הם נמצאים במצב של סכנת נפשות.

שאלות דומות עלו מדי פעם במלחמת העצמאות בשנת תש"ח, במיוחד בירושלים הנצורה בה שרר מחסור חמור במזון הן לחיילים והן לאזרחים. במכתב מכ"ז ניסן תש"ח החתום בידי הרבנים הרצוג ועוזיאל ומופנה אל מפקד מחוז ירושלים מטעם 'ההגנה' נאמר²:

נציגנו הרה"ג שלמה גורונצ'יק מסר לנו את שאלתכם אם לרגלי מצב האספקה החמור מותר לפתוח מטבחים לא כשרים בשביל אלה החיילים שאינם שומרים חוקי תורתנו הקדושה בענייני כשרות. אחרי דיון בכובד ראש בשאלה לכל צדדיה החלטנו: אין שום מקום על פי תורתנו הקדושה לחלק ולהבדיל בין יהודים ליהודים

* פורסם בכתב העת 'המעייין', תמוז תשע"ד, גליון 210 | המאמר נכתב לזכרו של הגאון ריא"ה הרצוג זצ"ל במלאת 55 שנה לפטירתו בי"ט תמוז תשי"ט, ולרגל מלאת 66 שנה להקמת מדינת ישראל.
 1. הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (ערך: הרב שלמה שפירא), פסקים וכתבים, כרך ראשון, שאלות ותשובות בדיני אורח חיים, מוסד הרב קוק ויד הרב הרצוג, ירושלים, תשמ"ט, סימן נו, עמ' רנו.
 2. הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב עוזיאל אל המפקדה הראשית למחוז ירושלים ליד הממ"ז [מפקד המחוז], ארכיון צה"ל תיק 959/49 - 180. על המכתב חתם גם המזכיר הראשי של הרבנות הראשית הרב שמואל אהרן ובר.

בעיני כשרות, ואין שום אפשרות ודרך של היתר להקמתם של שני סוגי מטבחים בשביל יחידות צבאות ישראל. יתר על כן, מציאותם של מטבחים לא כשרים בצבא תשלול את האפשרות של שמירת הכשרות גם מהדתיים, ונהיה נאלצים להסיר את אחריותנו על הכשרות בצבא בכלל. אנו פונים אליכם בשם תורתנו הקדושה בכל לשון של בקשה ואזהרה שלא להרוס את הכשרות הקיימת כבר לתפארה, כי אם להשאירה בעינה ללא שום שינויים והפרדות בצבא העברי המאחד את כל חלקי האומה, והיה מחננו קדוש. בהתאם להוראה זו הנכם נדרשים לסתום מיד את הפרצה, ולהכשיר את המטבח ב"עץ הזית". אנו תפילה וברכה כי ה' ימהר יחיש את ניצחוננו וגאולתנו השלמה, אמן סלה.³

נראה שהוראת הרבנים הראשיים לא בוצעה, ושמעון אגסי, מהמפקדים הדתיים ב'הגנה' בירושלים ששימש כחבר בוועדה לעניינים דתיים בשרותי הביטחון, פנה יום לפני הכרזת המדינה, בד' אייר תש"ח, אל מפקד המחוז בדרישה להפסיק את המשאל המתנהל בין המגויסים מי רוצה לאכול כשר ומי לא, וכמו כן לא לפתוח מטבחים לא כשרים. הוא גם הכשיר את המטבח הלא-כשר שנפתח ב"עץ הזית". מפקד המחוז העביר את התלונה להתייחסותו של קצין האפסנאות המחוז בט' אייר⁴, תשובתו הייתה⁵:

בזמנו שלחנו את "סבוראי" [כינויו של קצין ההסברה במחוז ירושלים] לרב פרנק בכדי להסביר לו קושי המצב ולבקש ממנו הסכמה שנפריד את המטבחים לאוכלי הכשר. "סבוראי" חזר ומסר שיש הסכמה⁶. העברנו משאל, וסדרנו בינתיים מטבח נוסף בעץ הזית אשר האוכלים בו הביעו את רצונם לאוכל לאו דווקא כשר. מאז

3. מאותו נימוק התנגד הרב הרצוג לאפשרות שחייל דתי ידאג שחייל יהודי אחר לא-דתי יחליף אותו בתורנות בשבת, מפני שעדיף לחלל את השבת בידיעה שמדובר על אונס ולא לחלל אותה על ידי מי שיחללנה מרצונו הטוב. הרב הרצוג הוסיף שמא על ידי ההחלפה 'יהא נראה כאילו אנחנו משלימים עם מציאות של שני מיני יהדות שקולים זה כנגד זה בתוך האומה, יהדות דתית ויהדות חילונית [...] יש לחוש לדעתי שמסידורים כאלה ייווצר הרושם כאילו כבר התייאשנו מהם, וניחא לנו ח"ו שיהיו "שָׁכֵס גוֹיִים", כאילו כבר הפקרנום יאוש והפקר כאחד (הרב הרצוג, פסקים וכתבים, סע' נו עמ' רס).

4. שמעון אגסי, הועדה לעניינים דתיים בשרותי הביטחון, אל ממ"ד ירושלים, ד' אייר תש"ח, א"צ שם; לאה [מזכירתו של מפקד מחוז ירושלים] אל חלמיש [כינויו של קצין האפסנאות מחוזי - גרשון שטורמן], 18.5.1948, א"צ שם.

5. גרשון [קצין האפסנאות], 18.5.1948, א"צ שם.

6. ר' אברהם, בנו של הרב צבי פסח פרנק, כתב בספר זיכרונותיו 'טוב וחסד ירדפני' (ירושלים תשס"ז) עמ' 23 כי בעת המצור על ירושלים בתש"ח בא גיסו שמואל אייזמן, שהיה קצין מנהלה במחוז ירושלים, אל אביו, ושאל אותו האם ניתן לאכול מקופסאות בשר הבולי-ביף שהשאירו הבריטים במגרש הרוסים. לדבריו אביו התיר זאת מתוך השיקול שחיילים רעבים לא יוכלו למלא את תפקידם כראוי, אך דרש שלא יכריחו את מי שלא ירצה לאכול את הבשר הזה לאכול אותו.

יש לנו קצת צרות. אין זמן לטפל בכל העניין. אני מבטיח לרבנים שאנו נעשה הכל שלא תהיה התמרמרות, ו[אם זה] מפריע להם [עליהם] לפנות לממ"ז [מפקד המחוז], מכיון שאמרתי להם שהממ"ז נתן הוראה לכשרות, ובאם דבר מה לא בסדר זוהי אשמת אנשים שכפי הנראה לא הבינו טוב את הרב פרנק. כדאי לדבר עם "סבוראי" בענין. אני מציע לדחות את הענין לכירור.

מדיניות זו, של דרישת שמירת כשרות כללית, הונהגה בכל הארץ. כך גם הודיע בתשובתו של הרב איסר יהודה אונטרמן, אז רבה הראשי של תל אביב-יפו, לפניית קבוצת חיילים ששירתו במחנה עין שמר, ש'מעולם לא נתנה הרבנות היתר לאכול בשר אסור או מאכלים אסורים אחרים לחיילים, וכל מה שאמרו לכם על דבר היתר לטריפות הוא לגמרי בדוי מן הלב'.⁷ בהתאם למדיניות האחדות בין כלל החיילים פנה הרב הרצוג בכ"ז אב תש"ח גם אל דב יוסף, המושל הצבאי של ירושלים, והודיע לו על התנגדותו לכוננת מחלקת האספקה לספק לוועד הקהילה ולספרדים בשר קפוא, ולאגודת ישראל בשר חי. הוא דרש לספק לכולם את אותו סוג בשר.⁸

במקרה אחד הסכים הרב הרצוג להקל, והוא כאשר מפקד היחידה שטיפלה בשיקום פצועי המלחמה פנה אל הרבנות בז' סיון תש"ח במכתב שבו נאמר:⁹

רבנים נכבדים מאוד, כידוע לכם מטפלת פלוגה זו בפצועי המלחמה, ולאחר הוצאתם מבתי החולים מחובתה לשכנם בבתי הכראה ובמחנות, עד אשר יוכלו לחזור לבסיסהם וליחידות השונות של הצבא וההגנה. בין הבעיות הקשות המוטלות עלינו, הבעיה הקשה והמכבידה ביותר היא שאלת הכלכלה. בגלל התנאים המיוחדים של עירנו אין כמויות הכלכלה הניתנות לפצועים מספיקות בכמותן ובאיכותן התזונתית – דבר המביא את הפצועים לעיתים קרובות למצב של הרעבה, ולחוסר אפשרות של החלמה מחוסר כלכלה מתאימה. מנות המזון הניתנות להם אינן מכילות שמנים במידה מספקת, ומטעמי כשרות נאלצנו עד עתה גם לא לתת להם כל בשר שהוא, שכידוע מכיל פרוטאינים מסוימים המאפשרים לגוף החלפת כוח וריפוי מהיר של רקמות עור הנובעות מפצעים. בהתחשב עם פקוח הנפש הקיים בהרבה מקרים אצל פצועינו היקרים,

7. איסר יהודה אונטרמן, הרב הראשי לת"א יפו והמחוז אל החיל מר משה בוקובסקי וחבריו בעין שמר, י"ג סיון תש"ח, ארכיון פא"י, מיכל 21 תיק 4.

8. הרב הרצוג אל המושל הצבאי ד"ר דב יוסף, כ"ז אב תש"ח, ארכיון המדינה תיק 273/1.

9. התכתבות בין מפקד יחידת 'אלישע' [כינוי היחידה האחראית לטיפול בפצועים] עם הרב הרצוג, ארכיון המדינה תיק פ-4247/29. על תשובתו של הרב הרצוג הודפס בטעות התאריך ח' ניסן במקום ח' סיון.

ובהתחשב עם תנאי המלחמה ובשעת חירום הקיימים בעיר, הננו פונים בבקשה להרשות לנו להשתמש באופן זמני בבשר בלתי כשר בשביל הפצועים. אנו מקווים עם המסיבות המיוחדות הנ"ל תמצאו את האפשרות למלא את בקשתנו, לבל נראה כמו עינינו בסבלם ובצערם של פצועינו ולא נעמוד על דמם. נכיר לכם טובה בעד דיון מהיר בבקשה חיונית זו, בעד תשובתכם המהירה.

תשובתו של הרב הרצוג ניתנה כבר למחרת:

דננו בשאלתכם בדבר מצב התזונה בבתי הבראה שברשותכם, ולאחר בירור המצב עם מומחים הגענו לידי החלטה זו: ניתנת לכם הרשות להשתמש בבשר של בהמה טהורה שאיננו כשר אך ורק עבור הפצועים הקשים שבבתי הבראה שברשותכם. היתר זה ניתן אך ורק על פי התנאים דלהלן:

- א. אסור לכם להשתמש גם עבור הפצועים הקשים בבשר של בהמה טמאה כגון בשר חזיר, שפנים וכדומה.
- ב. עליכם להמשיך בהפרדה גמורה בין כלי בשר לכלי חלב גם באותם המקומות שהותר בהם להשתמש בבשר לא כשר.
- ג. אסור לכם לקבל בשר לא כשר מהמחסן של ההגנה במקרה של חלוקה כללית של בשר כשר בכל בסיסי הצבא בעיר.
- ד. עליכם להפריד את הפצועים הקשים מן הפצועים קל ולשכנם בבית הבראה מיוחד כדי שכולם יתרכזו במקום אחד. במקרה שמצב השיכון אינו מאפשר לשכן את כולם במקום אחד ניתנת לכם הרשות לשכנם גם במקום שני בתנאי שאותו המקום לא ישמש גם למקרים הקלים יותר.
- ה. אין אנו מרשים להשתמש בבשר לא כשר ביותר משני בתי הבראה שברשותכם.
- ו. היתר זה כוחו יפה אך ורק כל זמן שלא יוקל מצב התזונה בעיר, זאת אומרת כל זמן שלא יספקו את החומרים הכשרים המכילים את הפרוטאינים- החלבוניים, כגון בשר כשר, ביצים וכדומה.
- ז. הותנה במפורש שחבר העובדים של הבתים שהותר בהם בשר לא כשר אסור לו לאכול מאותם המאכלים הלא כשרים.
- ח. הפרדה בין החולים הקשים לבין החולים הקלים צריכה להיקבע אך ורק מנקודת השקפה רפואית בלבד.

בברכת החלמה לכל הפצועים ובברכת הגאולה השלמה.

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג.

יש לציין שהרב הרצוג קיבל מקצין האפסנאות של מחוז ירושלים לפי בקשתו נתונים על כמות מצרכי המזון שנותרו בידי הצבא נכון לכ' סיון תש"ח, והתברר שנותר קמח לחמישה ימים סוכר ושמן לעשרה ימים. 'שאר המצרכים, כגון קטניות, גריסים וכו' אזלו. יש לנו כמות של בולי-ביף אשר כידוע אינו כשר. חוץ מזה ישנה מדי פעם בפעם אפשרות של שחיטת בקר וצאן, אך לא תמיד הבשר "כשר", וכמות הבשר קטנה בדרך כלל. על כמות ומהות המצרכים הנמצאים בידי ועדת המצב [שסיפקה מזון לאזרחים] אין לנו פרטים מדויקים¹⁰. גם מצב המצרכים המיועדים לאזרחים לא היה טוב יותר. דב יוסף, ראש ועדת ירושלים, ציין בזיכרונותיו כי ב-10 ביוני [ג' סיון] הגיעו בדרך החדשה שנפרצה לירושלים ("דרך בורמה") שמונה טון קמח, ודבר זה איפשר לחלק לכל אזרח 250 גרם לחם ועוד 150 גרם מצות כדי לחגוג את חג השבועות¹¹.

* * *

המאמצים של הרבנים הראשיים, הרב הרצוג ועמיתו הרב עוזיאל זצ"ל, למנוע פירוד בעם, ולהשוות את דרישות המינימום ההלכתיות לכל חלקי העם, כפי שתוארו במאמר זה, ממחישים לנו עד כמה חלק מהנושאים שעליהם היה צריך בראשית ימי המדינה להיאבק ושעליהם היה צריך לעמוד בכל התקיפות הפכו במשך השנים מובנים מאליהם, כשבמקביל נותרו עדיין נושאים רבים המצפים לתיקון ולחיזוק. לגבי אלו וגם לגבי אלו ראוי להכיר תודה לגדולי ישראל שעמדו על המשמר וסללו לנו את הדרך בימי תחילת 'ראשית צמיחת גאולתנו', בתוך מערכת מורכבת של קשיים כלכליים ואירגוניים וביטחוניים קשים ממש. תנצב"ה.

10. גרשון קצין אפסנאי ראשי של החטיבה אל הרב הראשי יצחק אייזיק הלוי הרצוג. בתשובה למכתבו מכ"ט אייר תש"ח, 9.6.1948 ב' סיון תש"ח [במקור נכתב בטעות ניסן] א"צ 959/49 – 180.
11. דב יוסף, קריה נאמנה: מצור ירושלים תש"ח, שוקן ירושלים ותל אביב, תש"ך, עמ' 164.